

Peter Schrijver

Keltisch en de buren:
9000 jaar taalcontact

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

Oratie 7 maart 2007

Peter Schrijver

Keltisch en de burenen:
9000 jaar taalcontact

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

Oratie

In verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Keltische Talen en Cultuur aan de Universiteit Utrecht op woensdag 7 maart 2007.

*Mijnheer de Rector Magnificus,
geachte aanwezigen,*

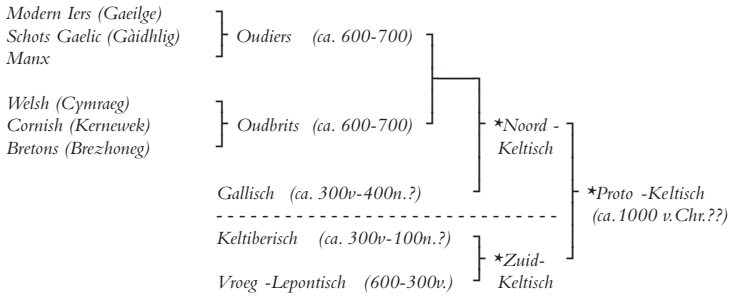
De bestudering van de Keltische talen en culturen is om verschillende redenen geen alledaags vak. De Utrechtse leerstoel is de enige in Nederland, en naast de leerstoel in Oxford is er in heel Europa zelfs geen enkele andere leerstoel te vinden die volledig aan de bestudering van het Keltisch is gewijd, behalve dan in de moderne Keltischtalige gebieden zelf: Ierland, Wales, Schotland en Bretagne. Keltisch heeft ook een bijzondere positie omdat er wellicht geen andere academische discipline is waarbij het verschil tussen de daadwerkelijke vakinhoud en de populaire perceptie ervan zo groot is. Het begrip 'Keltisch' is een vergaarbak geworden voor alles wat er zich feitelijk maar vooral vermeend in het voorchristelijke Europa heeft afgespeeld, voor een verloren wereld van wijzen en dichters, of juist van halfnaakte getatoeëerde barbaren en gedrogeerde psychopaten, kiest u maar, een wereld die zich tegenwoordig tot aan de uiterste kusten van de Atlantische Oceaan heeft teruggetrokken, tot West-Ierland, West-Schotland, Bretagne of Galicië, zolang er maar een doelzak klinkt en het nevelig is, of beneveld, als u wilt. Zo kom ik op het derde uitzonderlijke aspect: ook al is het werkterrein van de Keltologie anders te definiëren, het is wel degelijk opvallend breed. Ik zou hier voor u een verhaal kunnen houden over centraal Spanje in de Romeinse tijd, over middeleeuwse Bretonse mysteriespelen of over moderne poëzie afkomstig van de Hebriden. Over de Galaten aan wie Paulus zijn brieven heeft geschreven, grafriten aan het meer van Lugano omstreeks 500 voor Christus, de ethnogenese van de Canninefaten, het middeleeuws Welshe rechtssysteem of de middeleeuws Ierse satire. Het vak heeft volgens een conservatieve berekening twee Antieke, vier middeleeuwse en zes moderne talen tot voorwerp van onderzoek en strekt zich uit over alle perioden en alle gebieden waarin we sprekers van die talen vinden, van 600 voor Christus tot nu, van Ierland tot Turkije en van Spanje tot Nederland. Deze diversiteit brengt met zich mee dat Keltisch vele raakvlakken met andere disciplines heeft.

De Keltische talen en hun sprekers hebben in de afgelopen eeuwen hoogstens een marginale rol gespeeld in de geschiedenis van Europa. In de vroege Middeleeuwen was dat wel anders. De Keltischtalige Ieren golden als schatbewaarders van Romeins-christelijke tradities en ze produceerden een van de indrukwekkendste literaturen ter wereld. Maar ook dit perspectief is me vandaag te beperkt. Ik wil proberen u mijn visie te schetsen op de rol van het Keltisch in de Europese taalgeschiedenis van de afgelopen negenduizend jaar, vanaf het moment waarop de eerste landbouwers vanuit Klein-Azië begonnen Europa te koloniseren tot aan het ontstaan van het moderne Nederlands. Dat laatste moment is willekeurig gekozen, afgezien van het feit dat we in Nederland zijn en ik hier Nederlands spreek en u mij verstaat, maar het beginpunt is verre van willekeurig: zonder twijfel is het overschakelen van een bestaan als jager-verzamelaar naar een bestaan als akkerbouwer en veeteler voor de mensheid de cruciaalste stap in haar ontwikkeling geweest: ideologisch omdat de mens voor zijn levensonderhoud de natuur naar zijn hand ging zetten en nieuwe afhankelijkheden schiep die voordien een andere, ondergeschikte rol speelden (zoals met name klimaat en ziekte), sociaal-economisch omdat langetermijnplanning en organisatie van arbeid noodzakelijk werden, en demografisch omdat met een succesvolle landbouw een vele malen grotere bevolking te voeden was dan zonder landbouw. Negenduizend jaar is een lange periode, en een andere benadering dan in vogelvlucht is in dit bestek onmogelijk, niet uit minachting voor het detail (want alles van waarde berust op nauwgezette besturing van details), maar uit respect voor de klok. Intussen is bij dit alles de samenhang met Keltisch verre van evident: Nederlands is geen Keltische taal, en welke taal de vroegste Europese landbouwers ook mogen hebben gesproken, zij spraken haar zesduizend jaar te vroeg om op zinvolle wijze het predicaat Keltisch te kunnen dragen.

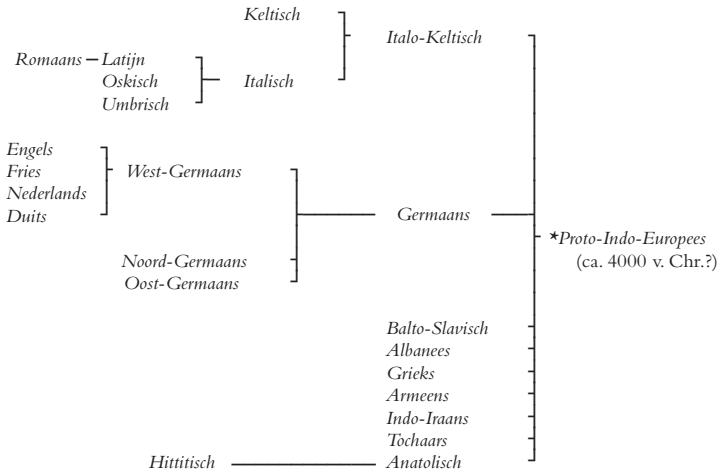
Terug nu naar het Keltisch. De moderne Keltische talen vallen in twee complexen uiteen. Het Iers, Schots Gaelic en het als moedertaal uitgestorven Manx lijken onderling erg op elkaar en hebben een gemeenschappelijke voorouder, die Oudiers heet en omstreeks de zevende eeuw n. Chr. te dateren is. Het tweede complex omvat Welsh, Bretons en het sinds ongeveer twee eeuwen als moedertaal uitgestorven Cornish. Ook zij vertonen grote onderlinge overeenkom-

sten, en van deze talen is de gemeenschappelijke voorouder, het Brits Keltisch, omstreeks de zesde of zevende eeuw te dateren. Daarmee sluit de ontwikkeling van de Keltische talen op een algemenere trend aan. De moderne talenkaart van Europa is immers goeddeels tot stand gekomen in de periode tussen 100 en 700 na Christus. Tijdens de eerste eeuwen van die periode behoorden grote delen van Europa tot het Romeinse Keizerrijk, waarbinnen het Latijn op buitengewoon succesvolle wijze vrijwel alle inheemse talen wist te verdringen. Het Latijn was de taal van het burgerlijk bestuur, de rechtspraak, van het leger, van de langeafstandshandel en toenemend ook van de religie. Wie in een van deze takken carrière wilde maken, diende het Latijn te beheersen, en wie dat niet wilde veelal ook, al was het alleen maar om bijvoorbeeld de in het Latijn geschreven brieven die in verre streken gelegerde soldaten naar huis stuurden, te kunnen begrijpen. Van tweede taal en verkeerstaal werd Latijn eerste en uiteindelijk enige taal. In West- en Centraal-Europa ging de uitbreiding van het Latijn voornamelijk ten koste van Keltische talen: een Gallisch complex in het tegenwoordige Noord-Italië, Frankrijk, de Alpenlanden, de Benelux en delen van Spanje, het Lepontisch om het meer van Lugano (overigens de vroegst geattesteerde Keltische taal, waarvan de oudste inscripties uit de zesde eeuw voor Christus stammen), en het Keltiberisch in oostelijk centraal Spanje. Het Latijn is de vroegst bekende 'killertaal': van de vele inheemse talen die binnen de grenzen van het Westromeinse Rijk gesproken werden zijn er slechts drie waarvan we weten dat ze de ineenstorting van het Rijk hebben overleefd: het Albanees, waarschijnlijk als taal van een groepje herders in de bergen van de Balkan; het Baskisch in de Pyreneeën, maar niet in Aquitanië, waar het voorheen werd gesproken; en van het Keltisch uitsluitend een aantal dialecten in het westen en noorden van Brittannië, waaruit zich het Brits Keltisch ontwikkelde. Alle drie bevatten zoveel Latijnse leenwoorden, ook voor alledaagse begrippen, dat we ons niet aan de indruk kunnen onttrekken dat ook deze talen door het Latijn zouden zijn vervangen als de Rijksstructuur niet in de vijfde maar in de zesde eeuw zou zijn ingestort. De verbreiding van de Germaanse talen en, later, van het Slavisch hangen overigens nauw samen met die ineenstorting.

De volgende stamboom geeft de onderlinge familieverhoudingen van de Keltische talen weer.

Het Keltisch vormt een subgroep van de Indo-Europese taalfamilie:

Het stamboommodel is vergelijkbaar met een genetische stamboom en beschrijft hoe de voorouder van de taalfamilie, het Proto-Indo-Europees, in de loop van duizenden jaren is uiteengevallen in een veelheid van talen, die in grote delen van Europa en Azië werden en

worden gesproken. Vanuit dit perspectief is het Keltisch een verre neef van het Germaans. Het stamboommodel zegt niets over de mechanismen volgens welke het uiteenvallen is verlopen. Evenmin zegt het iets over de mechanismen die verantwoordelijk zijn voor de uitbreiding van het Indo-Europees van een taal van enkele honderden of misschien duizenden sprekers tot een taalfamilie met meer dan een miljard sprekers. Eén mechanisme dat zeker een rol heeft gespeeld is dat leden van deze taalfamilie om welke redenen dan ook buitengewoon succesvol zijn geweest in het assimileren van sprekers van andere talen. Het fenomeen is tegenwoordig welbekend. Bijna jaarlijks verdwijnen er talen, wanneer de laatste generatie moedertaalsprekers uitsterft en de jongere generatie de moedertaal van haar ouders niet meer actief beheerst en op een andere taal is overgeschakeld, tegenwoordig met name Engels, Spaans, Portugees en Russisch. Het mechanisme van taalwisseling of *language shift* is van alle tijden. Ruim 200 jaar geleden was Ierland vrijwel volledig Ierstalig, nu zijn er dankzij de opmars van het Engels nog slechts hoogstens enkele tienduizenden moedertaalsprekers van het Iers. We zagen eerder dat het Latijn in de latere Oudheid vele talen vervangen heeft.

Taalwisseling kan onder gunstige omstandigheden een opvallende vingerafdruk achterlaten. Het principe is ons allen bekend uit de tweede-taalverwerving: als we een vreemde taal leren, kunnen we ons moeilijk losmaken van met name de uitspraak en de zinsbouw van onze eerste taal. Een Nederlander die Engels leert, zal geneigd zijn het Nederlandse klanksysteem in te zetten bij de uitspraak van Engelse woorden, hoewel Nederlands en Engels een sterk verschillend klanksysteem bezitten. In de uitspraak van zo'n Nederlander worden de Engelse woorden *bet*, *bat*, *bed* en *bad*, die in het Engels verschillend van elkaar worden uitgesproken, tot [bɛt]. Dat is in alle gevallen een onjuiste uitspraak, een fout. Interessanter dan die betrekkelijk saai vaststelling is de verklaring voor de onjuiste uitspraak: het Engelse onderscheid tussen de klinkers [ɛ] (in *bet*, *bed*) en [æ] (in *bat*, *bad*) bestaat in het Nederlands niet; het Nederlands heeft maar één vergelijkbare klinker, [ɛ], die in de regel voor beide wordt ingezet. In tegenstelling tot het Engels bestaat er in het Nederlands geen verschil in uitspraak tussen *-d* en *-t* aan het einde van het woord: beide worden als [t] uitgesproken, zoals in *want* en *wand* (het verschil komt in

het meervoud *wanten, wanden* tevoorschijn). Deze uitspraakregel van het Nederlands wordt ook in de Nederlandse uitspraak van het Engels ingezet. Kortom, Engels met een typisch Nederlands accent leert ons meer over het Nederlands dan over het Engels.

Om iets van de gecompliceerdheid van dit soort fenomenen toe te lichten het volgende voorbeeld: Duitstaligen die Engels leren en Engelstaligen die Duits leren hebben bijzondere moeilijkheden met elkaars stemhebbende labiale continuanten, dat wil zeggen, klanken van het Nederlandse type *v* en *w*, zowel in de bilabiale variant van beneden de grote rivieren alsook in de labiodentale variant erboven. Het standaardduits kent alleen een labiodentale *w* (zoals in het Noord-Nederlands) en geen *v*; het standaard Engels kent een bilabiale *w* (zoals in het Zuid-Nederlands) en een *v*. Dat heeft zijn effecten op de tweede-taalverwerving. In het Duits met een Engels accent hoor je ‘*wie ist das Wetter?*’ met een bilabiale *w*. In het Engels met een Duits accent hoor je ‘*what is the weather like?*’ met een labiodentale *w*. Tot dusver is alles zoals in het vorige voorbeeld. Maar er bestaat ook een uitspraakvariant ‘*what is the veather like?*’, die gebezigd wordt door Engelsen die Duitsers nadoen die Engels spreken. Zij schrijven aan Duitsers een uitspraakeigenaardigheid toe die Duitsers zelf in deze vorm niet hebben. Dit is een geval van een Engels accent in het Duitse accent van het Engels.

Zulke accenten, die hun oorsprong vinden in onvolmaakte tweede-taalverwerving, kan een buitengewoon lang leven beschoren zijn. Zij kunnen blijven bestaan terwijl de taal die voor hen verantwoordelijk is, verdwenen is. In Wales spreekt een meerderheid van de bevolking tegenwoordig geen Welsh meer maar Engels. Dat Engels heeft vaak een sterk Welsh accent, hoewel de sprekers het Welsh totaal niet meer machtig zijn. Hetzelfde geldt voor Ierland: de meeste varianten van het Engels in Ierland hebben een Iers (Gaelic) accent, dat een situatie van Iers-Engelse tweetaligheid in het recente of zelfs verre verleden weerspiegelt. In beide gevallen heeft het klanksysteem, of althans een deel daarvan, een taalwisseling (van Keltisch naar Engels) overleefd. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat zulke accenten niet meerdere taalwisselingen kunnen overleven, maar ik ken slechts één relatief goed gedocumenteerd geval. In het Engels van Noordwest-Schotland wordt een eigenaardigheid gevonden die pre-

aspiratie wordt genoemd: na een klinker worden Engels *p*, *t* en *k* ongeveer uitgesproken als [p^h], [t^h], [k^h], zodat woorden als *cap*, *cat*, *take* een ingeschoven *h* lijken te hebben. Dit fenomeen is terug te voeren op een recente taalwisseling van Schots Gaelic naar Engels: het Schots Gaelic kent geen exacte tegenhangers van Engelse gepreglottaliseerde *p*, *t*, *k* in zulke woorden, en sprekers van het Schots Gaelic die Engels leerden, vervingen ze door gepreaspireerde *p*, *t*, *k*.¹ Deze uitspraak bleef bewaard in de taal van sprekers wier eerste en vaak enige taal Engels is.

In het Schots Gaelic zijn gepreaspireerde *p*, *t*, *k* zelf ook uiteindelijk het gevolg van een taalwisseling, en wel van West-Noors naar Gaelic. Zoals de talrijke Noorse plaatsnamen laten zien, vestigden zich met name op de Schotse Hebriden vanaf circa de achtste eeuw vikingen uit Noorwegen, die tot ver na 1000 een macht van betekenis vormden. Zij leefden in een tweetalig, Noors-Gaelic milieu. Het Noors is geleidelijk uit Schotland verdwenen. Wat op de Hebriden overbleef was een variant van het Gaelic waarin na klinkers *p*, *t*, *k* werden vervangen door klanken van het type ^h*p*, ^h*t*, ^h*k* (met locale varianten). Deze vervanging is te duiden als een Oudnoors accent, zoals is aangetoond door Carl Borgström,² die zelfs in staat was de precieze herkomstregio van de Schotse vikingen te bepalen. Het aardige is dat deze opvallende uitspraak van het Schots Gaelic in Noorse mond zo aan invloed won dat zij werd geïmiteerd door vele sprekers van het Schots Gaelic op het Schotse vasteland, waar nauwelijks Noren gewoond hebben. Hier zien we dus dat een accent dat in de uitspraak van tweede-taalsprekers is ontstaan zich kan verspreiden onder eerste-taalsprekers, en wel tot ver buiten het oorspronkelijke ontstaansgebied.

Nu zijn we er nog niet helemaal, want de preaspiratie van het Oudnoors is op haar beurt wellicht ook te danken aan een taalwisseling, waarbij de sprekers van een onbekende taal in het Scandinavië van voor het begin van onze jaartelling ten dele Indo-Europees en ten dele Fins-Oegrisch zijn gaan spreken, zodat respectievelijk Germaans en Laps ontstonden.³ Uiteindelijk heeft preaspiratie in een periode van ongeveer 2000 jaar in elk geval twee en wellicht drie taalwisselingen overleefd, van onbekend naar Germaans, van Noors naar Schots Gaelic en van Schots Gaelic naar Engels. Een fenomeen

dat recentelijk in het Engels van de Schotse Hooglanden is opgekomen, vindt zo zijn oorsprong via het Keltische Gaelic in de diepe voorgeschiedenis van het Germaans. In het licht van dit en andere voorbeelden is het in het geheel niet vanzelfsprekend dat een klankverandering die we zich bijna voor onze ogen zien voltrekken haar uiteindelijke verklaring moet vinden in het hier en nu. De invoering van gepreaspireerde medeklinkers in ons Engelse dialect is het gevolg van een toevallige samenloop van historische gebeurtenissen: die medeklinkers waren er niet geweest zonder de middeleeuwse viking-expansie uit West-Noorwegen naar West-Schotland, waaraan het Engels part noch deel had. Het is de rol van zulke toevallige historische gebeurtenissen op taalstructuur die mij meer fascineert dan de zoektocht naar fundamentele eigenschappen van taalstructuur, hoewel duidelijk moge zijn dat beide benaderingen complementair zijn. Vanuit dit oogpunt is het dan ook begrijpelijk dat mijn onderzoek in Utrecht is ondergebracht in het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur en niet in het Onderzoeksinstituut voor Taal en Spraak. Wat me eveneens fascineert is dat een perspectief dat maar liefst tweeduizend jaar omvat nodig is, maar nog steeds niet volstaat, om preaspiratie in een modern Engels dialect te begrijpen. Anglisten, leert Laps!

In het besproken voorbeeld is de Schotse geschiedenis achter de taalfeiten min of meer bekend. De vraag rijst of taalwisseling te traceren is als van de historische achtergrond zo goed als niets bekend is. Dit brengt ons naar een voorbeeld uit de geschiedenis van het Nederlands, Duits en Frans in de vroege Middeleeuwen. Wederom beschouw ik klanksystemen, in dit geval van lange klinkers en tweeklanken omstreeks de zesde eeuw na Christus:⁴

gereconstrueerd Kustnederlands, Fries, Engels		gereconstrueerd Oud-Frans (Noord- Gallo-Romaans)		gereconstrueerd Nederlands (Frankisch), Hoogduits (Frankisch, Alemannisch, Beiers)
<i>i:</i>	(<i>y:</i>)	<i>i:</i>	←	<i>i:</i>
<i>e:</i>		<i>ei</i>		<i>ai</i> → <i>ei</i>
<i>æ:</i>	(<i>ø:</i>)	<i>ie</i>		<i>ie</i> → <i>ia</i>
	(<i>a:</i>)		←	<i>a:</i>
		<i>u:</i>		<i>u:</i>
		<i>ou</i>		<i>au</i> → <i>ou</i>
		<i>uo</i>		<i>uo</i> → <i>ua</i>

Wat opvalt, is dat in de middenregionen in het Oud-Frans alsmede in het Frankisch-Nederlands en Hoogduits tweeklanken in plaats van

lange klinkers worden gevonden. Het Oudhoogduits heeft bijvoorbeeld woorden als *stein* ‘steen’, *houbit* ‘hoofd’, *hiar*, *hier* ‘hier’ en *bruoder* ‘broer’. Het Frankische Nederlands, waarop het moderne Standaardnederlands teruggaat, heeft in deze tijd een vergelijkbare situatie gekend. In het noordelijkere Oudsaksisch vindt men in deze woorden geen tweeklanken maar lange klinkers: *stēn* (of *stān*), *hōved*, *hēr* (of *hīr*), *brōðer*. Evenzo het Kustnederlands, Oudfries en Oudengels uit deze tijd.

Als we uitsluitend op basis van de structuur van deze klinkersystemen taalgrenzen zouden trekken, zouden we het Nederlands en Hoogduits met het Frans verenigen en ze van het Kustnederlands, Fries, Engels en Saksisch scheiden. Deze begrenzing is echter in tegenspraak met de genetische taalverwantschap, die de Germaanse dialecten met elkaar verenigt en van het Romaanse Frans scheidt. Omstreeks de zesde eeuw waren alle genoemde Germaanse dialecten ongetwijfeld onderling verstaanbaar, wat zeker niet gold voor Frans en Germaans. We vinden, kortom, een paradox.

Een tweede waarneming is dat de identiteit van de Franse en de Nederlands-Hoogduitse systemen uit totaal verschillende voorouders is ontstaan, respectievelijk Latijn en Proto-Germaans, die niet alleen van elkaar verschilden, maar ook van hun eigen nakomelingen. Het Laat-Latijnse klinkersysteem had vrijwel zeker nog geen *ei* en *ou*, maar wellicht al wel *ie*, *uo*. Het Proto-Germaanse klinkersysteem kende *ai* en *au*, maar geen *ie*, *uo*. Zoals het Nederlands-Hoogduitse systeem afwijkt van de systemen in verwante Germaanse dialecten, zo wijkt ook het Franse systeem af van de systemen in naburige Romaanse dialecten zoals Provençaals-Catalaans en Noord-Italiaans, waar in deze tijd onder andere omstandigheden dan als in het Frans ook *ie*, *uo* ontstonden, maar niet of ten minste niet zo vroeg *ei* en *ou*. Naburige Germaanse dialecten lieten zelfs *ai* en *au* verdwijnen, zodat ze enige tijd bijna geen tweeklanken kenden. Samenvattend kunnen we zeggen dat wat er gebeurd is in het klinkersysteem zeer karakteristiek is en afwijkend van de directe omgeving, met een trend die net iets meer Romaans dan Germaans is.

Deze overwegingen maken de kans dat Frans en Nederlands-Hoogduits toevallig naar elkaar zijn toegesproeid buitengewoon klein.⁵ Veeleer ontstaat de indruk dat een onbekende macht de aanvankelijk

verschillende klinkersystemen naar elkaar toe heeft geduwd. Zo'n doelgerichtheid bestaat natuurlijk niet, want evolutie van talen heeft net zo min een voorgeprogrammeerd doel als de evolutie van andere natuurlijke systemen. Des te dringender verdient in dit geval de schijnbare doelgerichtheid een verklaring. Een theoretisch bevredigende verklaring is de aanname dat de sprekers van één en dezelfde taal in het zuidwesten op Romaans en in het Noordoosten op Germaans zijn overgeschakeld, waarbij in beide talen geheel volgens de verwachtingen één en hetzelfde accent te horen viel. Het is alsof de bevolking van de oostelijke helft van Utrecht opeens Duits en die van de westelijke helft opeens Engels zou spreken: men zou onmiddellijk één enkel accent in beide stadsdelen aantreffen, en dat accent zou Nederlands zijn. Vooralsnog is dit slechts een werkhypothese. Het is eenvoudig een alternatief voor mijn verdwenen taal voor te stellen. Immers, Noord-Frankrijk werd in de vroege Middeleeuwen door Germaanstalige Franken bewoond, die in de loop van de tijd hun Germaanse dialect inwisselden voor Frans. Misschien is het klinkersysteem in het Frans wel een rest van een Frankisch (dus Germaans) accent. Dit is overigens de standaardopvatting, en tot enkele jaren geleden viel er weinig tegenin te brengen. Tot in augustus 1997 bij opgravingen in Châteaubleau, een plaatsje ten zuidoosten van Parijs net ten noorden van de Seine, een dakpan werd gevonden met daarop een volledig bewaarde Gallische tekst van elf regels, daterend uit omstreeks 200 na Christus. Eindelijk beschikten we over een tekst uit een gebied dat tot dan toe taalkundig vrijwel onbekend was.⁶ Hoewel de betekenis van de tekst van de inscriptie grotendeels onduidelijk is, is zij buitengewoon relevant voor ons probleem. De taal is onmiskenbaar Gallisch, en ze bevat precies het systeem van de vier tweeklanken dat we in het Frans en Nederlands-Hoogduits zijn tegengekomen:

ei: regel 2 *nei* < *nī (ontkenning), 4 10 *papissorei* < o-stam genitivus enkelvoud *-ī
ou: regel 2 *gnilou*, 8 *chluiou* < eerste persoon enkelvoud tegenwoordige tijd *-ū
ie (ia): regel 2 *lexsete*, 4 *legumi* enz.; het werkwoord is waarschijnlijk verwant met Oudiers *éigid* 'roepen, aanklagen' < *ēg- < *eig-. misschien ook 6 *siaxsio* en 7 *Iadore*
uo/ua: regel 7 *muana* '?geschenken', dan uit ouder *mōnā uit *moinā, vergelijk Oudiers *moin* 'geschenk'.

De datering van de tekst omstreeks 200 n. Chr. maakt hem veel te oud om door Germaans van het Frankische type te zijn beïnvloed. Als het klinkersysteem al rond 200 in het Keltisch van Noord-Frankrijk bestond, kan het niet pas in de vijfde eeuw door de Franken geïmporteerd zijn. Veel waarschijnlijker is nu dat het klinkersysteem via een taalwisseling van Gallisch naar Latijn in het Frans is terechtgekomen. Aangezien Zuid-Duitsland, België en zuidelijk Nederland tot het Romeinse Rijk behoorden en er Keltisch en Latijn werd gesproken, ligt het voor de hand aan te nemen dat daar het klinkersysteem op dezelfde wijze tot stand is gekomen: het is een Kelto-Romaans accent, dat later door een taalwisseling naar Germaans in het Hoogduits en Nederlands belandde.⁷

Ik ben zo uitvoerig op dit voorbeeld ingegaan om te laten zien hoe we kunnen beargumenteren dat een bepaald taalverschijnsel op taalcontact en preciezer op taalwisseling in een grijs verleden terug te voeren is. Een zuiver taalkundige redenering voert tot de conclusie dat er op een dateerbaar moment met de sprekers van de betrokken talen iets dramatisch is gebeurd: ze zijn onder druk van het Latijn van taal gewisseld. Tegelijkertijd heb ik een lijn getrokken die het moderne Nederlands via het Oud-Frankisch en Latijn met het Keltisch verbindt, dat bijna tweeduizend jaar geleden in het noordelijke Romeinse Rijk werd gesproken. Overigens heeft het Laat-Latijn van Noord-Gallië, dat op een duidelijk Keltisch substraat ligt, juist op het Nederlands een opvallend sterke invloed gehad. Ik denk daarbij onder meer aan de ontbrekende aspiratie van *p*, *t*, *k* in het zuidelijke en westelijke Nederlands, aan de opvallende fronting van Oergermaans *a*, *aa*, *u*, *uu* en *oo* zonder tussenkomst van umlaut in het westelijke Nederlands, en op het gebied van de zinsbouw aan details in het gebruik van clitische voornaamwoorden. Mijns inziens zijn dit stuk voor stuk aanwijzingen voor een taalwisseling Keltisch-Latijn-Germaans in het Nederlandse taalgebied ten zuiden van de grote rivieren, maar ze vereisen een veel uitvoerigere argumentatie dan in dit bestek kan worden geboden. Volgens deze gedachte verstoppen zich in vrijwel elke Nederlandse zin die we spreken een fossiele Romein en Kelt die hier lang geleden woonden. Deze structurele invloed van het Keltisch op het Nederlands is veel onbekender dan

het handjevol Keltische leenwoorden als *duin*, *kade*, *lood* en *rijk* en oorspronkelijk Keltischtalige plaatsnamen als *Nijmegen*, *Herwen*, *Aardenburg* en *Duurstede*.

Naar algemeen wordt aangenomen hebben de Keltische talen zich gedurende het eerste millennium voor Christus verspreid vanuit een oorsprongsgebied in Centraal Europa. Met deze mededeling raak ik aan de problematische identificatie van taal en archeologische cultuur. Migraties vanuit Centraal Europa in de vijfde en vierde eeuw voor Christus brachten dragers van de archeologisch gedefinieerde La Tène-cultuur in contact met de Griekse en Romeinse wereld en daarmee met schriftculturen die over de gebeurtenissen berichtten. Stam- en persoonsnamen van deze migranten zijn doorgaans als Keltisch te duiden. Zodra schriftelijke bronnen taal materiaal beginnen over te leveren uit gebieden waarover de La Tène-cultuur zich eeuwen eerder heeft uitgestrekt, bevat dat taal materiaal een duidelijke Keltische signatuur. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor Zuid-Nederland en Noord-België, een randgebied van de La Tène-cultuur, waar Caesar in de eerste eeuw voor Christus de stam der Eburonen politiek vernietigde en hun leiders Ambiorix en Catuvolcus de dood in dreef. Zowel stam- als persoonsnamen zijn Keltisch, en later vinden we in de regio naast de vele Germaanse en Romaanse plaatsnamen ook nog enkele Keltische. Het is dus een plausibele aanname dat het gros van de dragers van de La Tène-cultuur sprekers van het Keltisch was.

Maar de relatie tussen taal en materiële cultuur is doorgaans een veel indirectere. Wie in een BMW rijdt, een Siemens-tv bezit en graag Warsteiner bier drinkt, is niet noodzakelijkerwijze een spreker van het Duits. De wortels van de La Tène-cultuur liggen in de voorafgaande Hallstatt-cultuur, die grofweg in Zuid-Duitsland en het noordelijke Alpengebied kan worden gesitueerd. Het is een redelijke gok - maar niet veel meer dan dat - dat er zich onder de dragers van de late Hallstatt-cultuur opvallend veel Kelten bevonden. Spanje en Ierland zijn nauwelijks door de La Tène-cultuur bereikt maar behoorden wel tot de late Hallstatt horizon. In Ierland en in Spanje worden Keltische talen gevonden. Het is daarom niet onredelijk te denken dat het geval wil dat er ook hier een relatie tussen de ver-

spreiding van een materiële cultuur en een taal bestaat. Maar een automatische identificatie van Keltischtaligheid met de La Tène- en late Hallstatt-cultuur is niet te verdedigen. Niet alleen vanwege het algemene BMW-argument dat ik zojuist noemde, maar ook om een specifieke reden. In de zuidelijke Alpendalen om het Meer van Lugano vinden we Keltische inscripties in een taal die Lepontisch wordt genoemd. De oudste inscripties dateren uit de zesde tot de vierde eeuw voor Christus. De materiële cultuur waarmee ze worden geassocieerd is de zogenaamde Golasecca-cultuur, een lokale ontwikkeling uit de Centraal-Europese Urnenveldencultuur van voor 1000 voor Christus. Noch La-Tène, noch Hallstatt dus, maar wel Keltischtalig.

De relatie tussen materiële cultuur en Keltischtaligheid moge gecompliceerd zijn, de geografische dimensie van onze vroegste Kelten is dat niet: alle aanwijzingen duiden op een oorsprongsgebied van het Keltisch in Centraal Europa, of het nu net ten noorden of net ten zuiden van de Alpen is. De Alpen zijn trouwens een grens tussen de twee oudste Keltische dialectgebieden. Het Keltiberisch van Spanje en het zuidalpiene Lepontisch vormen het Zuid-Keltisch. In vergelijking met de andere Keltische talen munten zij uit door conservatisme. Ze lijken het meest op een soort Oud-Latijn, Latijn en de andere Italische talen zijn immers de nauwste verwanten van het Keltisch. Lepontisch en Keltiberisch delen hoogstwaarschijnlijk één vernieuwing: een *d* na een klinker wordt fricatief, ongeveer [ð] of [z].⁸ Gedeelde vernieuwingen zoals deze mogen onbetekenend lijken, ze zijn van cruciaal belang bij het vaststellen van verwantschapsverhoudingen tussen talen.

In tegenstelling tot dit Zuid-Keltisch is het Noord-Keltisch verre van conservatief. Het is de tak waartoe het Gallisch, het Brits Keltisch en het Iers behoren. Het Noord-Keltisch gaat het verst in het opbouwen van een zogenaamd complex werkwoord. Dat complexe werkwoord kan in het Iers en Welsh maximaal negen plaatsen met in totaal 14 elementen bevatten:

Oudiers complex werkwoord	b.v.
(1) voegwoord +	'opdat'
(2) ontkenning +	'niet'
(3) connector (* <i>jo</i> , * <i>de</i> , * <i>k^ve</i> , * <i>eti</i>) +	'en'
(4) pronominaal lijdend voorwerp +	'mij'
(5) (tot vijf!) preverbia +	'onder-op'
(6) werkwoordswortel +	'breng'
(7) markering van tijd en modus +	'conjunctief'
(8) pronominaal onderwerp +	'hij'
(9) emfatische pronomina	'ik/mij'
'en opdat hij <i>mij</i> niet zou aanvallen'	Oudiers <i>arnachim-fóiprea-sa</i>

Onder het handjevol Gallische werkwoorden dat overgeleverd is, zijn ook enkele complexe vormen te vinden, die laten zien dat het Gallische systeem op een vergelijkbare manier is opgebouwd:

Stele, Voltino, Noord-Italië: <i>to-me-d(e)-ec-la-i obalda natina</i> 'heeft mij (=grafsteen) opgericht' 'Obalda' 'dochter' (lett. aan-mij-weg-uit-legde-zij)
'Bord van Lezoux', Frankrijk: <i>de-uor-bu-eti-d</i> 'moge hij overtreffen' (lett. weg-op-moge zijn-hij-en)

In vergelijking met andere oude Indo-Europese talen valt op dat posities 1, 2, 3, 4 en 9 bij het werkwoord zijn getrokken. Volgens welk mechanisme dat gebeurt is, is bekend: 1 en 2 stonden vanouds bij voorkeur al aan het begin van de zin, en 3 en 4 gehoorzaamden aan de zogenaamde 'wet van Wackernagel', wat betekent dat ze na het eerste beklemtoonde woord van de zin verschenen. Het complex 1+2+3+4 vormde aldus een geërfde bouwsteen. 5+6+7+8 vormde een andere geërfde bouwsteen. Door dit blok terug te schuiven in de zin en te koppelen aan 1+2+3+4 ontstond het maximaal complexe

Noord-Keltische werkwoord. Het is overigens een typisch Noord-Keltische eigenschap om het werkwoord aan het begin van de zin te plaatsen, een ontwikkeling die nauw samenhangt met het ontstaan van het complexe werkwoord, want het naar het begin van de zin bewegen van het werkwoord is nu eenmaal de eenvoudigste manier om met het geërfde Indo-Europese materiaal een complex werkwoord te bouwen. In het Iers en het oudste Brits Keltisch is de beginpositie van het werkwoord regel, in het Gallisch is het één van de mogelijkheden (zoals in de inscriptie van Voltino), maar ook voor het Gallisch zijn er redenen om aan te nemen dat in een vroeger stadium het werkwoord bij voorkeur aan het begin van de zin stond.⁹

We mogen dus vaststellen dat op het gebied van de zinsbouw het Noord-Keltisch ingrijpend innovatiever is dan het Zuid-Keltisch. Als ik een beredeneerde gok zou moeten doen naar het precieze oorsprongsgebied van het Keltisch, ten noorden of ten zuiden van de Alpen, zou ik Noord-Italië verkiezen boven Zuid-Duitsland. Zinsbouw is buitengewoon gevoelig voor taalcontact. De veranderingen in het Noord-Keltisch vormen een syndroom dat erop gericht lijkt om met de minste moeite met Indo-Europees materiaal een complex werkwoord te maken. Deze schijnbare doelgerichtheid, deze onzichtbare hand die het proces stuurt vindt haar plausibelste verklaring in taalcontact: het Noord-Keltisch kwam in intensief contact met een taal met een complex werkwoord, terwijl het Zuid-Keltisch dat contact niet kende omdat het bleef waar het Keltisch was ontstaan. Dit vermoeden, dat het Noord-Keltisch in contact met een onbekende taal in Zuid- en Midden-Duitsland een complex werkwoord ontwikkelde in het vroege eerste millennium voor Christus, lijkt vervolgens een doodlopende weg: door gebrek aan bronnen is de voor-Keltische taalkaart van Centraal Europa met conventionele middelen niet te reconstrueren. Desondanks is er een reden om toch een poging te wagen. De redenering gaat als volgt. Als het Noord-Keltisch zijn complexe werkwoord dankt aan contact met een voor-Keltische taal, dan had die taal een complex werkwoord waarin onderwerp, lijdend voorwerp, syntactische inbedding en dergelijke werden uitgedrukt door een combinatie van een serie voorvoegsels en een serie achtervoegsels. Dat type taal is in onze omgeving niet alledaags. We vinden het bijvoorbeeld in Noordwest-Kaukasische talen als het

Abchazisch:

Een complex werkwoord bezaten ook twee talen die bekend zijn uit

Abchazisch

yð-s-m-áy-šð-yt' het-mij-niet-naar-blafl-DECLAR 'het blafte niet naar mij'

y-ta-sð-ž'-wa-yt' het-(er)in-door mij-werp-PROGR-DECLAR 'ik werp het erin'

teksten van rond het midden van het tweede millennium voor Christus: het Hattisch, dat geattesteerd is in Hittitische spijkerschriftteksten uit noordelijk Centraal-Turkije en waarvan algemeen wordt aangenomen dat het de taal was die de Indo-Europees sprekende Hittieten aantroffen toen ze in Turkije arriveerden. En het Minoïsch, de taal van de Minoïsche beschaving op Kreta die bewaard is gebleven in teksten in het zogenaamde Lineair A schrift. Beide talen zijn fragmentarisch overgeleverd en hun verwantschap, met elkaar of met andere talen, is onbekend.

Aan het Minoïsch op Kreta is een interessant verhaal verbonden.

Complex werkwoord:	Hattisch: ¹⁰
KUB 2.2 II 46	<i>n=i=pu=pe</i> 3sg=1pl=maak=CONN 'wij maken hem'
KUB 28.59 I 15'-16'	<i>a=wa_a=(a)n=ta=nu=ma</i> ANAF=3pl=3sg=in=breng=CONN 'zij worden door hem binnengebracht'

Complex werkwoord: Minoïsch op zgn 'libation tables':¹¹

<i>[a-]ta-i-jo-wa-e</i>	PK Z 11
<i>a-ta-i-jo-wa-ja</i>	IO Za 2, PK Z 12, TL Z 1 (ladle), SY Za 2, KO? Z 1, IOZa 3, IO Za 7
<i>a-ta-i-jo-wa[</i>	SY Za 3
<i>ja-ta-i-jo-u-ja</i>	AP Z 1
<i>ta-na-i-jo-20/ti</i>	PS Z 2
<i>ta-na-i-jo-u-ti-nu</i>	IO Za 6
<i>ja-na-ti-jo-wa-ja[</i>	IO Za 8
cf. <i>a-ta-i-jo-de-ka</i>	ZA Z 3 (pithos)

Analyse: *i-jo* 'wortel'; ten minste vier voorvoegsels: 1 *a/ja*, 2 *ta*, 3 *na*, 4 *t*; achtervoegsels *wa/u*, *ja/e* (en andere)

Kreta werd tot ca. 7000 v. Chr. niet door mensen bewoond. Omstreeks die tijd arriveerden kolonisten, hoogstwaarschijnlijk vanuit het huidige Turkije, die in het bezit waren van het volledige Neolithische landbouwpakket. Dat betekent naast linzen, erwten en de typische granen ook het volledige viertal schaap, geit, varken en rund. Er zijn geen aanwijzingen dat er na 7000 v. Chr. nieuwe immigranten op Kreta zijn aangekomen tot aan de komst van de Myceense Grieken omstreeks (wellicht) 1400 v. Chr. De kans is dus niet gering dat het Minoïsch de directe nazaat is van de taal van de vroegste landbouwers die Kreta vijfduizend jaar eerder hadden gekoloniseerd. In het algemeen wordt aangenomen dat de verspreiding van de landbouw vanuit Turkije naar Zuidoost-Europa een kolonisatiebeweging was, waarbij opeenvolgende generaties boeren op zoek naar land woeste grond ontgonnen. Invloed van lokale Mesolithische bewoners op de cultuur van deze landbouwers, zoals we die kennen uit het westelijke Middellandse-Zeegebied, is in Zuidoost-Europa niet zichtbaar. Deze uitzonderlijk eenduidige situatie brengt met zich mee dat het zeer waarschijnlijk is dat met de landbouw zich ook de taal (of talen) van de eerste landbouwers verspreidde. Omstreeks 5500 voor Christus had het Zuidoost-Europese landbouwpakket in vrijwel ongewijzigde samenstelling de vruchtbare lössgronden van Centraal Europa bereikt. Het is een redelijke aanname dat de dragers van deze Centraal-Europese Bandkeramiekcultuur een taal spraken die net als het Minoïsch een complex werkwoord bevatte, ofwel omdat hun taal direct afstamde van de taal van de oudste Zuid-Europese landbouwers, ofwel omdat hun taal (evenals hun manier van leven) zwaar door de taal en cultuur van de Zuidoost-Europese landbouwers was beïnvloed. Merk op dat in de argumentatie dit relaas over de taal van de vroegste Europese landbouwers onafhankelijk is van het Keltenerhaal van zoeven. Des te opvallender is manier waarop ze elkaar aanvullen: het Noord-Keltisch is structureel beïnvloed door contact met sprekers van een taal met een complex werkwoord. Die taal heeft haar wortels in de niet-Indo-Europese taal van de vroegste landbouwers, die op haar beurt haar wortels had in Klein-Azië, waar het Hattisch als exponent van dat taaltype tot in het tweede millennium overleefde. Een aardig detail is dat voor zover bekend zowel het Hattisch als het Minoïsch de neiging hadden hun complexe werk-

woord aan het begin van de zin te zetten, net als het Noord-Keltisch dus. Er bestaat overigens onafhankelijk, lexicaal materiaal dat deze taalkundige verbinding van Klein-Azië met Centraal Europa via Griekenland en de Balkan bevestigt: er is een homogene laag van niet-Indo-Europese leenwoorden in de Indo-Europese talen in dit gebied: Italo-Keltisch, Germaans en Balto-Slavisch, Albanees, Grieks en Anatolisch.¹² Dit suggereert een niet-Indo-Europese taalfamilie in het gebied die woorden leende aan het later binnenkomende Indo-Europees. Ik noem twee voorbeelden:

Zo ontstaat een taalkundige aankleding van een sinds jaren door

Niet-Indo-Europese leenwoorden in Indo-Europees

(1) Oudhoogduits *amusta*, *amsala*, Welsh *mwyalch*, Latijn *merula*, Albanees *mëllënjë* 'merel' uit **Hamsl*, **(Ha)mesl-* (andere afleiding van dezelfde basis in Hittitisch *hazana-* 'zwart')

(2) Oudiers *sraiph* 'zwavel', *sraiph-tene* 'bliksem' (lett. 'zwavel-vuur'), Grieks (ἄ)στεροπή (ἄ)στραπή 'bliksem' uit **(Ha)strP-*, **(Ha)steroP-*

genetici en vele archeologen aangenomen prehistorische migratie vanuit Klein-Azië naar het hart van Europa. Het was echter niet het Indo-Europees dat zich vanaf 7000 v. Chr. op deze manier verbreidde, zoals de Britse archeoloog Colin Renfrew betoogt, maar een andere taalfamilie, waartoe wellicht het Minoïsch en het Hattisch behoorden. Die familie heeft alvorens te verdwijnen haar stempel gedrukt op een aantal Indo-Europese talen, maar op geen enkele zo duidelijk als op het Keltisch. Keltisch is de spin die het net van negenduizend jaar West-Europese taalgeschiedenis bijeenhoudt.

De reis is, althans voor vandaag, ten einde. Het doel van deze lezing was u een inzicht te geven in de manier waarop elke klank, elk woord en elke zin die u spreekt een diepe historische verbondenheid heeft met een veelheid van talen, sprekers en culturen die over onvermoede tijdsdiepten en grote fysieke en ideologische afstanden van u verwijderd zijn. Wij zijn niet alleen een minuscuul deeltje binnen een overweldigend diverse wereld; die overweldigend diverse wereld is een

onderdeel van ons zelf. Dat is een diep en bevredigend inzicht.

Dankwoord

Ik ben velen grote dank verschuldigd. Het past op deze plaats drie namen te noemen. Ten eerste die van mijn promotor en eerste mentor, emeritus hoogleraar in de Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap aan de Universiteit Leiden, Rob Beekes. Beste Rob, je hebt mijn eerste schrijfsels - rommel naar vele maatstaven - geduldig becommentarieerd en mij jarenlang van je mentorschap laten profiteren. Je bezit het benijdenswaardige talent je leerlingen in de begeleiding tot zulke scherpe en precieze formuleringen aan te zetten dat een theorie ofwel bezwijkt ofwel gesterkt uit de strijd tevoorschijn komt. Ten tweede mijn reisgenoot door studie en beroepsleven. Zeer geleerde Derksen, beste Rick, je kent als weinig anderen de praktische moeilijkheden die een wetenschappelijke carrière met zich mee kan brengen. Je diepe kennis en je compromisloze aversie van academisch geronk en borstklopperij strekken mij tot voorbeeld. Tenslotte mijn collega uit de Leidse Slavistiek, dr. Willem Vermeer. Willem, je onstillbare nieuwsgierigheid, scherpte en intellectuele beweeglijkheid zijn voor mij een constante bron van inspiratie. Als ik schrijf, kijk jij sinds jaren over mijn schouder. Ik schrijf minder en tegelijkertijd meer.

Ik dank velen binnen en buiten de universiteit die deze unieke leerstoel en daarmee een heel vak enkele jaren geleden van een wisse ondergang hebben gered. Het College van Bestuur, het Faculteitsbestuur Geesteswetenschappen, het bestuur van het Instituut, nu Departement, Vreemde Talen en mijn collegae proximi Mayke de Jong en Paul Wackers hebben met de opleiding ook mij een nieuw en warm welkom geheten. Inmiddels is de formatie uitgebreid, en het vak kan een bloeiende toekomst tegemoet zien, mede dankzij hen die zich vóór mij voor de opleiding hebben ingezet: Leni van Strien, Erik Kooper, Bart Jaski en Ranke de Vries. In het bijzonder wil ik een groot man achter de schermen noemen, professor Anders Ahlqvist, van de National University of Ireland, Galway. Beste Anders, er zijn maar heel weinigen die weten wat jij de afgelopen jaren voor de Nederlandse Keltistiek hebt betekend, en ik weet dat jij

dat graag zo had willen houden. Ik hoop dat je tolereert dat ik je op deze plaats noem en mijn diepe dank en mijn verbondenheid met jou uitspreek.

Dames en heren studenten Keltisch. U bent Keltisch gaan studeren omdat u bovengemiddeld nieuwsgierig bent en u zich door de hoge eisen die de studie stelt niet laat afschrikken. Velen van u zijn er door goedbedoelende vrienden en verwanten op gewezen dat nieuwsgierigheid een slechte raadgever bij een studiekeuze is en dat kennis van de Oudierse taal en literatuur geen beroepskwalificatie oplevert. Ik heb u deze dingen ook zelf proberen voor te houden toen u zich over de studie Keltisch kwam informeren. Natuurlijk had u, en niet ik, gelijk: intellectuele nieuwsgierigheid is een beroepskwalificatie van de bovenste plank, en wie zijn weg door het Oudiers heeft gevonden, kan de ingewikkeldste materie aan. Bovendien bent u hoog gemotiveerd aan uw studie begonnen, en motivatie is ook een belangrijke beroepskwalificatie. Temidden van de hartgrondige verveling, lethargie en cynisme die grote delen van onze samenleving kenmerken bent u het zout der aarde.

Ik heb gezegd.

Noten

1. B. Bird, 'Past and present studies of Hebridean English phonology', in H. Tristram (ed.), *The Celtic Englishes*, Heidelberg (C. Winter) 1997, 287-300.
2. C. Borgström, 'On the influence of Norse on Scottish Gaelic', *Lochlann* 6 (1974), 91-103.
3. Preaspiratie is tegenwoordig te vinden in het uiterste westelijke Scandinavisch (westelijkste dialecten van het Noors, het IJslands, het Faroers). Oostelijke dialecten zoals het Westjute Deens hebben in plaats van preaspiratie een opvallende preglottalisatie, die daarvan niet los te zien is. Veel onduidelijker is of preglottalisatie in het Engels een erfenis is of een contactfenomeen uit de Danelaw, en hoe de Hoogduitse klankverschuiving hiermee te verbinden is. We vinden preaspiratie ook in de westelijke dialecten van het tot de Fins-Oegrische familie behorende Laps. Het is mogelijk dat het verschijnsel teruggaat op een oeroude erfenis uit het Proto-Indo-Europees en zich naar het Laps heeft uitgebreid, zoals de Leidse taalkundige Kortlandt beweert. Anderzijds maakt de preaspiratie deel uit van een pakket aan klankontwikkelingen dat vroeg-Germaans en vroeg-Laps delen en waarvoor geen duidelijke verklaring vanuit het Proto-Indo-Europees voorhanden is. Omdat Germaans en Laps beide op vrijwel dezelfde wijze ingrijpend afwijken van hun vooroudertalen, komt het vermoeden van substraatwerking op: zie P. Schrijver, 'Early developments of the vowel systems of North-West Germanic and Saami', in A. Bammesberger, T. Vennemann (ed.), *Languages in Prehistoric Europe*, Heidelberg (C. Winter) 2003, 195-226, in het bijzonder 209-224.
4. Dubbele punt (:) geeft klinkerlengte aan; γ und $\emptyset$ symboliseren de klinkers in respectievelijk *duur* en *deur*; α is de klinker in Engels *bat*, die het midden houdt tussen de klinker van Nederlands *ken* en die van *kan*. Klinkers tussen haakjes zijn in deze tijd aan het ontstaan, pijlen geven ontwikkelingsrichtingen aan.
5. Drie methodologische vooronderstellingen verdienen het expliciet benoemd te worden: (1) één enkele, uniforme verklaring voor de gelijkenis van de Franse en Nederlands-Hoogduitse klinkersystemen is te verkiezen boven een aantal onafhankelijke verklaringen (zoals bijvoorbeeld een taalinterne motivatie in het Frans en een andere in het Nederlands-Hoogduits); (2) een taalexterne verklaring (van het type 'taalcontact is voor de gelijkenis verantwoordelijk') sluit een taalinterne beschrijving (bijvoorbeeld push of pull chains) niet uit, veeleer vullen ze elkaar aan; (3) het is het doel van de historische taalkunde (net als van elke andere wetenschap) scenario's te ontwerpen die waarnemingen verklaren; de beste theorie is diegene die waarnemingen het volledigst en meest economisch verklaart; het doel is dus niet, voorgestelde verklaringen in het licht van een vermeende 'werkelijkheid' te bewijzen, want die werkelijkheid is wetenschappelijk niet grijpbaar behalve dan

door waarnemingen die tot theorieën voeren; dit principe volstaat om tegenargumenten te weerleggen van het type 'waarom moeten de klinkersystemen in de genoemde talen door contact en niet anders worden verklaard', want zulke tegenargumenten zijn alleen geldig indien een scenario voorhanden is dat waarnemingen vollediger en/of economischer verklaart.

6. Publicatie en uitvoerige becommentariëring door Pierre-Yves Lambert in *Études celtiques* 34 (1998-2000).
7. Voor een uitvoerige argumentatie, die uitgaat van het ontstaan van de tweeklanken in een Keltisch-Latijnse contactsituatie, zie P. Schrijver 'Der Tod des Festlandkeltischen und die Geburt des Französischen, Niederländischen und Hochdeutschen', in P.A. Mumm, P. Schrijver (ed.), *Sprachtod und Sprachgeburt* (Münchner Forschungen zur historischen Sprachwissenschaft 2), Bremen (Hempfen Verlag) 2004, 1-20.
8. Voor het Keltiberisch zie o.a. F. Villar, *A new interpretation of Celtiberian grammar*, Innsbruck (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft) 1995. Voor het Lepontisch, zie P. Schrijver in druk, 'Lepontic' in *Wieser Enzyklopädie der Sprachen Westeuropas*, eds Ulrich Ammon, Harald Haarmann; dr. D. Stifter heeft een vergelijkbaar idee geuit in een lezing tijdens de Österreichische Linguistiktag 2003 te Wenen.
9. De door het Keltisch geërfde situatie is dat connectors volgens de wet van Wackernagel op de tweede plaats in de zin verschijnen (zo nog Iers en Brits). In het Gallisch verschijnen ze aan het einde van het (complexe) werkwoord, waar dat werkwoord ook moge staan in de zin: *de > Gallisch *-d* in *de-uuor-bueti-d* (Lezoux) staat niet op de tweede plaats, in *bueti-d* (Chamalières) wel. *eti > *-t* in *Busilla sosio legasi-t* (Bourges) staat op de vierde plaats (anders G. Isaac, *Studia Celtica* 35, 352). De Gallische situatie is te verklaren vanuit een pre-Gallisch stadium waarin het werkwoord in de regel aan het begin van de zin stond en de connectors volgens de wet van Wackernagel aan het werkwoord gebonden waren: toen het werkwoord vervolgens van plaats veranderde, nam het de connectors mee, en als laatste stap in de ontwikkeling werd de positie van de connectors in het laatste 'slot' van het complexe werkwoord gegeneraliseerd.
10. Een overzicht over het Hattische werkwoord is Schrijver (in voorbereiding), 'Plural formation and actant coding in Hattic' (ms. 40 blz.).
11. Y. Duhoux, 'Variations morphosyntaxiques dans les textes votifs linéaires A', *Cretan Studies* 3 (1992), 65-88; W. Vermeer, P. Schrijver (in voorbereiding), 'The structure and affiliation of the language of the Linear A texts'.

12. P. Schrijver in A. Lubotsky (ed.), *Sound Law and Analogy. A Festschrift for Robert S.P. Beekes*. Amsterdam-Atlanta (Rodopi) 1997, 293-316; zie ook *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*, Helsinki (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242) 2001, 417-425.

Curriculum vitae

Peter Schrijver (Delft, 1963) studeerde van 1981 tot 1986 Klassieke Taal- en Letterkunde (kandidaatsexamen, 1984), Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap en Vergelijkende Kaukasische Taalwetenschap (doctoraalexamen, 1986) aan de Rijksuniversiteit Leiden. Van 1987 tot en met 1990 was hij Assistent-in-Opleiding aan de opleiding Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap, waar hij in 1991 *cum laude* promoveerde op het proefschrift *Reflexes of the Indo-European Laryngeals in Latin* (Amsterdam-Atlanta: Rodopi 1991; promotor was prof. dr. R.S.P. Beekes). Tussen 1992 en 1997 was hij Academie-Onderzoeker (Fellow) van de *Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen* en gedetacheerd aan de Rijksuniversiteit Leiden. Zijn onderzoek betrof de historische klankleer van de Brits-Keltische talen (Welsh, Cornish, Bretons) en vormt de basis voor een in voorbereiding zijnd etymologisch woordenboek van het Welsh. De hoofdpublicatie die uit dit onderzoek voortvloeide is *Studies in British Celtic Historical Phonology* (Amsterdam-Atlanta: Rodopi 1995). In 1997 verscheen *Studies in the History of Celtic Pronouns and Particles* (Maynooth Studies in Celtic Linguistics II, Maynooth), dat zich bezighoudt met de beschrijving en reconstructie van de Keltische deictische pronomina en met de historische syntaxis van de Keltische talen. Van 1997 tot oktober 1999 was hij universitair docent bij de vakgroep Vergelijkende Taalwetenschappen, afdeling Indo-Europees, met een bijzonder zwaartepunt op het gebied van de Keltische talen en het Latijn. Tussen 1999 en 2006 was hij ordinarius in de 'Allgemeine und Indogermanische Sprachwissenschaft' aan de Ludwig-Maximilians-Universität München. In deze periode lag zijn onderzoekszwaartepunt op het gebied van taalverandering en taalcontact in het oude Europa. Hij is mede-redacteur van het tijdschrift *Journal of Indo-European Studies* en van de wetenschappelijke reeks *Münchener Forschungen zur historischen Sprachwissenschaft*.

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

- Frits van Oostrom, *Academische kwesties. Van middeleeuwse literatuur naar universiteit en maatschappij* (2003)
- Henk Verkuyl, *Woorden, woorden, woorden* (2003)
- Wiljan van den Akker & Gillis Dorleijn, *De Muze: een vrouw met den blik van een man. Opvattingen over 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in de Nederlandse poëzie tussen 1880 en 1940* (2003)
- Sonja de Leeuw, *Hoe komen wij in beeld? Cultuurhistorische aspecten van de Nederlandse televisie* (2003)
- Johannes J.G. Jansen, *De radicaal-islamitische ideologie: van Ibn Taymiyya tot Osama ben Laden* (2004)
- Hermina Joldersma, *The International Dimension of Middle-Netherlandic Song* (2004)
- Ido de Haan, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis* (2004)
- Pieta van Beek, 'Poeta laureata': *Anna Maria van Schurman, de eerste studente in 1636* (2004)
- Sieb Nooteboom, *Waar komen de letters van het alfabet vandaan?* (2004)
- Jan Luiten van Zanden, *De timmerman, de boekdrukker en het ontstaan van de Europese kennis-economie. Over de prijs en het aanbod van de Industriële Revolutie* (2004)
- Thijs Pollmann, *Afstellen* (2004)
- Ted Sanders, *Tekst doordenken. Taalbeheersing als de studie van taalgebruik en tekstkwaliteit* (2004)
- Keetie E. Sluiterman, *Gedeelde zorg. Maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemingen in historisch perspectief* (2004)
- Joost Kloek, *Een scheiding van tafel en bed (met verveesde kinderen)* (2004)
- Monique Moser-Verrey, *Isabelle de Charrière and the Novel in the 18th Century* (2005)
- Paul Op de Coul, *De opmars van de operaregisseur. Een encensering van Mozarts Zauberflöte uit 1909* (2005)
- Peter de Voogd, *Laurence Sterne's Maria uitgebeeld: boekillustratie en receptiegeschiedenis* (2005)
- Nicole Pellegrin, *Entre inutilité et agrément. Remarques sur les femmes et l'écriture de l'Histoire à l'époque d'Isabelle de Charrière (1740-1806)* (2005)
- Berteke Waaldijk, *Talen naar cultuur. Burgerschap en de letterenstudies* (2005)
- Orlanda Soei Han Lie, *Wat bezielt een mediëvist? Mastering the Middle Ages* (2005)
- Sjef Barbiers, *Er zijn grenzen aan wat je kunt zeggen* (2006)
- Huib van den Bergh, *Zeker weten door zuiver meten?* (2006)
- Johann-Christian Klamt, *Over kunstenaars signature en zelfportretten* (2006)
- Rosemarie L. Buikema, *Kunst en vliegwerk. Coalities in de Cultuurwetenschappen* (2006)
- Karl Kügle, *Over het componeren* (2006)
- René Kager, *Zoeken naar woorden* (2007)

Colofon

Copyright: Peter Schrijver

Vormgeving en druk: Labor Grafimedia BV, Utrecht

Deze oplage is gedrukt in een oplage van 300
genummerde exemplaren, waarvan dit nummer is.

Gezet in de PBembo en gedrukt op 120 grams papier Biotop.

ISBN 978-90-76912-76-9

Uitgave: Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht, 2007.

Het ontwerp van de reeks waarin deze uitgave verschijnt is
beschermd.